

УДК 340.12

Івченко Юлія Володимирівна –
кандидат юридичних наук,
докторант докторантури та
аспірантури Національної академії
внутрішніх справ

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ЗМІСТ ПАТРІОТИЗМУ

Здійснено аналіз проблем формування патріотизму в суспільстві. Досліджено його особливості та механізми становлення в соціокультурному просторі. Розглянуто сутність патріотизму як соціального компонента національної самосвідомості. Доведено, що його формування в контексті загальнонаціональної ідентичності можливе за умови визначення основних культурно-ідеологічних символів, які б відображали інтереси та ціннісні орієнтації народу.

Ключові слова: патріотизм; патріотична свідомість; патріотичні відносини; ідея патріотизму.

На сучасному етапі суспільство зіткнулося з радикальними змінами в усіх сферах соціального буття, що не могло не позначитися на масовій свідомості, елементом якої є патріотизм.

Важливо зазначити, що без з'ясування сутності патріотизму, його ролі та місця в нашому житті неможливо правильно визначити (беручи до уваги його тісний взаємозв'язок з іншими складними явищами і процесами сучасного буття), ставлення до вітчизняної історії, культури та релігії, а також окреслити стратегію та способи відродження країни в період трансформації, забезпечення її безпеки та захисту, призначення держави, сутності ідеології, ролі та значення виховання, проблем розвитку і самореалізації особистості, й цілі низки інших актуальних питань.

Цю проблему переважно в контексті патріотичного виховання досліджували такі українські науковці, як І. Д. Бех, М. Й. Боришевський, Б. С. Кобзар, О. М. Вишневський, О. В. Киричук, Г. Г. Філіпчук та ін.

Так, М. О. Добролюбов зазначав, що «живий, діяльний патріотизм вирізняється тим, що він виключає будь-яку міжнародну ворожнечу, і людина захоплена таким патріотизмом, готова працювати для всього людства... Справжній патріотизм, як окремих прояв любові до людства, не передбачає неприязні до окремих народностей» [1, с. 47].

Істинний зміст патріотизму науковці визначають терпимістю, рівністю між усіма народами, справедливістю, добротою, людинолюбством, любов'ю до Бога. Ці норми завжди розглядалися як найвищі моральні якості людини, які починають прищеплювати дитині від народження. Ігумен Феодосій Печерський писав: «Свою віру непрестанно восхваляй ... та прямуй до неї за допомогою добрих справ, будь милостивим не лише до єдиновірців, а й до чужих... всякого помилуй, збережи від біди, тоді й не будеш позбавлений милості Бога» [2, с. 162].

У філософському розумінні патріотизм можна розглядати в трьох аспектах: онтологічному – як реально існуючі почуття, погляди, ідеї; гносеологічному – як відображення у свідомості людини соціальної дійсності; ціннісному – як ставлення до світу через призму духовних і матеріальних орієнтирів, як духовно-перетворювальне ставлення до дійсності.

Онтологічний аспект пізнання патріотизму стосується його буття, тенденцій функціонування та розвитку. Водночас онтологічний аспект вивчає людину з її соціальними якостями, оскільки вона є суб'єктом соціального життя, який належить до системи соціальних відносин. Це є об'єктивною основою різноманіття точок зору щодо питання сутності патріотизму.

Важливо зазначити, що різні історичні ситуації, характер тенденцій суспільного розвитку та світоглядні позиції людини зумовлюють строкатість підходів до розуміння сутності патріотизму. До того ж, ця сутність еволюціонує, сповнюється багатогранним змістом.

Гносеологічний аспект поняття «патріотизм» пов'язаний із відображенням реальної дійсності на емоційному та раціональному рівнях. Також він передбачає з'ясування, яким чином здійснюється пізнання патріотизму і в чому полягає роль суспільної практики, різноманітних соціологічних досліджень та соціальних експериментів у його пізнанні.

Гносеологічний аспект пізнання патріотизму також звертає увагу на проблеми так званого «здорового глузду» і міфологічного мислення. Він розкриває структуру патріотизму з точки зору відображення суспільного буття. У теоретико-гносеологічному аспекті структуру патріотизму можна охарактеризувати як феномен, що виявляється на буденно-повсякденному та науково-теоретичному рівнях.

У соціально-історичному розумінні та з позиції гносеології патріотизм постає наявним у буденній свідомості явищем. Це явище є яскравим прикладом того, що психологія патріотизму передусе його ідеології, яку було окреслено в буржуазну епоху і яка донині залишається головним елементом соціальної психології.

Аксіологічний і праксеологічний аспекти розуміння патріотизму відображають зв'язок свідомості з практичною діяльністю людей. Ці аспекти є яскравими зразками активної ролі суспільної свідомості у формуванні суспільного буття, адже визначають вчинки людей як у повсякденному житті, так і під час захисту Батьківщини. Дієва сторона патріотизму є вирішальною, оскільки є результатом діяльності емоційного та раціонального рівнів, трансформує ідеї в матеріальний вияв.

Онтологічний, гносеологічний і аксіологічний аспекти пізнання патріотизму тісно взаємопов'язані, завдяки чому утворюють цілісну структуру пізнавальної діяльності. Патріотизм є невід'ємним атрибутом існування нації, народу, суспільства, держави, особистості. Він є найважливішою умовою єдності, цілісності, динамічного й успішного розвитку суспільства, держави. Однак патріотизм не потрібно абсолютизувати, незважаючи на його важливі роль і значення.

Загалом його можна охарактеризувати як складне, багатокомпонентне в змістовному плані, структуроване явище, які має різні етапи та рівні розвитку й наявне в найважливіших сферах життя суспільства в різних формах.

З огляду на вищесказане, патріотизм по-різному розуміють і сприймають не лише різні соціальні верстви, групи, а й багатоваріантно розглядають і трактують у науковій літературі. У результаті цього донині залишається невирішеною проблема розуміння істинної сутності патріотизму, а також існує необхідність у більш поглибленому теоретичному осмисленні цього явища.

Розвиток справжнього патріотизму є складним і комплексним завданням, виконання якого ґрунтується на формуванні найважливіших духовних, моральних, громадянсько-активних соціально значущих якостей особистості.

Патріотизм – це соціально-історичне явище, яке в різні історичні епохи має конкретні прояви, адже кожна людина, а тим більше соціальна група, має власні специфічні інтереси, які й визначають розуміння цього поняття.

Водночас на цьому високому почутті досить часто спекулюють. Образно про це писав видатний український діяч І. Франко у вірші «Сідоглавому», викриваючи показний патріотизм окремих людей: «... твій патріотизм – празнична одежина, а мій – то труд тяжкий, гарячка невдержима» [3, с. 58].

Потреба в духовності й патріотизмі є актуальною в сучасній Україні, яка перебуває на етапі важливого історичного перелому. Подальший успішний хід реформ не буде можливим без формування в суспільстві духовно-моральних засад, зокрема любові до Вітчизни.

В умовах сучасного розвитку ідея патріотизму може та повинна стати стрижнем, навколо якого сформується високі, соціально значущі почуття, переконання, позиції, прагнення, а також готовність і здатність до активних дій заради добробуту Батьківщини.

Патріотизм полягає в поєднанні духовності, громадянськості та соціальної активності особистості (будь-якого іншого суб'єкта), яка усвідомлює свою нероздільність, нерозривність із Батьківщиною і значущість у діяльності, що відповідає її інтересам. Ці інтереси отримують подальший розвиток за допомогою причетності, участі в явищах і процесах, що відбуваються в суспільстві та державі.

Патріотизм є єдиним за своєю суттю і водночас різноманітним за проявами та реалізацією, тобто змістовно він має безмежну кількість різновидів. Широка палітра проявів любові до Батьківщини зумовлена наявністю відповідних суб'єктів і об'єктів патріотизму.

Окремо взяту особистість, індивіда правомірно слід вважати суб'єктом (принаймні допоки не доведено протилежне), адже будь-яка людина незалежно від соціального стану, ступеня

активності завжди має і здійснює певний вибір, переслідує власноруч визначені цілі, керуючись уявленнями про навколишній світ. Інша справа – визначення того, чи є така людина суб'єктом патріотичної діяльності.

Головна психологічна ознака суб'єкта – полягає в наявності мотивації, здатності до цілепокладання та волі до дії. Усвідомлюючи свою мету, суб'єкт повинен мати здатність відповідно спланувати, вибудувати власну поведінку, мобілізувати вольові можливості для того, щоб у практичних діях дотримуватися обраної стратегії, не втрачати довгострокові орієнтири й мету поведінки [4].

Складний соціальний суб'єкт – це реально існуюча форма організації колективного життя та/або діяльності певної спільноти, що володіє об'єктивною внутрішньою організаційною єдністю, усвідомлює себе цілісною системою зі здатністю до вищого цілепокладання і можливістю до підпорядкування власної діяльності досягненню загальносистемних цілей.

Отже, суб'єктом патріотизму є не лише окремі особистості, а й великі, малі та інші спільноти людей, що підтверджує історія людства.

Можна виокремити такі типові суб'єкти й відповідні їм прояви (види) патріотизму: особистість; група населення, виокремлена за демографічною, територіальною, професійною чи іншою ознакою (молодь, ветерани, земляки, партії та організації тощо); класи та етноси (нації); народ конкретної країни. Таким чином, носіями патріотичної суспільної свідомості є суб'єкти різних рівнів – соціальні групи, класи, держава та громадські організації.

Патріотична свідомість суспільства втілена у свідомості реальних конкретних особистостей. Окрім того, усі зазначені суб'єкти не лише є носіями патріотичної свідомості, а й її творцями як на буденному і теоретичному, так і на рівні громадської патріотичної психології та ідеології.

Таким чином, патріотична свідомість – це відображення суб'єктом значущості Батьківщини й готовності вжити необхідних заходів щодо захисту її національних інтересів. Вона є детермінантою патріотичної поведінки, а також морально-етичним регулятором взаємодії суб'єкта з об'єктом його патріотичної діяльності.

Патріотична свідомість – це специфічна частина суспільної свідомості, загальні риси якої реалізовані в індивідуальній свідомості кожної людини. У патріотичній свідомості накопичуються численні знання, уявлення, погляди, судження про Батьківщину, без чого не може існувати феномен патріотизму. Патріотичні відносини виникають у процесі суспільної практики у вигляді реального зв'язку суб'єкта з об'єктом, своєрідного каналу трансформації усіх видів впливу на об'єкт патріотизму. Патріотичні відносини є передумовою матеріалізації патріотичної свідомості та здійснення патріотичної діяльності [5].

Усвідомлення причетності до потреб країни є суб'єктивним процесом, що визначає оцінку особистістю власних потреб та інтересів, їх співвідношення з інтересами співвітчизників і суспільства загалом. Так само, як не існує «чистих» людських відносин, так і ставлення до Батьківщини має конкретно-історичний характер, що зумовлено реальною історичною необхідністю.

Ступінь усвідомлення людиною власних інтересів і можливості їхньої реалізації в умовах певного державного ладу зумовлює цінність певних елементів Батьківщини, а також позитивне, негативне чи інше ставлення до них особистості. Усвідомлення і визнання особистістю своєї Батьківщини як цінності виявляється у відповідному ставленні до неї та поведінці.

Патріотична діяльність – це спосіб втілення патріотичної свідомості та реалізації всіх видів впливів суб'єкта на об'єкт патріотизму, комплекс дій, спрямованих на реалізацію патріотичних цілей, що становить базис патріотизму. Здатність здійснювати патріотичні дії формується не одразу, а з накопиченням соціального досвіду, залученням до всіх сфер суспільного життя та освоєнням усіх форм суспільної свідомості.

За своєю природою патріотична діяльність не є самостійним видом соціальної діяльності. Патріотичним може бути будь-який вид людської діяльності за умови, що в її мотиваційній структурі будуть переважати патріотичні мотиви.

Діяльний бік патріотизму є визначальним, оскільки тут відбувається трансформація почуттів та ідей у конкретні справи. Патріотична діяльність є своєрідним результатом реалізованих емоційного та раціонального аспектів патріотизму, ураховуючи

які можна говорити про справжнє ставлення людини до Вітчизни. Істинний патріотизм – це любов до Батьківщини, виявлена у вчинках, конкретних словах і справах.

Формування та розвиток патріотизму відбувається як процес об'єктивного або ілюзорного усвідомлення, соціального, політичного й культурного середовища, свого місця в суспільстві, суспільної значущості власної діяльності, її напрямів і цілей. Патріотизм формується як результат пізнавальної діяльності індивіда, соціального суб'єкта. Пізнання соціально-історичного середовища відбувається як усвідомлення безпосередніх умов життєдіяльності людей, їхніх потреб у повсякденному житті. Патріотизм формується на рівні емпіричної свідомості та функціонує у вигляді частини суспільної психології. Надалі відбувається його формування на рівні теоретичної свідомості як концепції розвитку суспільства [6, с. 67].

Ідеї патріотизму опосередковані системами понять і теоріями, тому формуються під впливом різних форм суспільної свідомості. Патріотичні ідеї та поняття на науково-теоретичному рівні тісно пов'язані з політичними і правовими поглядами. Це виявляється в тому, що патріотичні почуття й поняття патріотичного обов'язку закріплені в нормативно-правових актах (конституціях, кодексах, законах). Однак це не скасовує морального походження, соціального характеру патріотичних ідей і почуттів. У цьому випадку зв'язок суспільної психології та ідеології полягає в тому, що патріотичні почуття, ідеї, поняття патріотичного обов'язку формуються під впливом відповідного соціального, політичного та культурного середовища, а під впливом ідеології вони набувають політичного змісту і стають частиною політичної ідеології.

За своїм змістом поняття «батьківщина» досить багатогранне, оскільки виражає абстрактний символ і реальний об'єкт цивільних відносин, ідеальну модель соціальної спільності та конкретно-історичний образ національно-державного устрою.

Значення цього поняття не може бути зведено суто до комплексу об'єктивно існуючих «середовищ» (наприклад, історичне минуле не є об'єктивним середовищем, але є невід'ємним елементом Батьківщини). Це явище цілісно сприймається в просторово-часовій локалізації людського буття, формує у свідомості кожної людини певну ціннісно-образну

якість і має узагальнено-неминучу сутність (на відміну від економічного й політичного ладу). Це поняття не є інституційним, тобто не втілено в конкретній структурній формі, в органах і установах, об'єкті цивільних відносин. Воно існує і як об'єктивна реальність, і як суб'єктивний образ. Це не просто країна з певною територією і відповідним народонаселенням. Перефразовуючи вислів М. Бердяєва, можна зауважити, що поняття «батьківщина» характеризує не стільки кількісно-емпірична категорія «збірність», скільки якісно-духовна – «соборність» [7, с. 7]

Політичний режим і пов'язані з ним соціально-економічні відносини не можуть слугувати типологічним критерієм Батьківщини. Крах політичного режиму не означає загибель однієї Вітчизни та народження іншої. У цьому випадку змінюється суспільний лад, влада, але Батьківщина залишається незмінною. Вона живе в народі, його культурі – а народ живе в Батьківщині. Отже, істинний патріотизм – це любов до Вітчизни, що виражена в діях.

Таким чином, охоплюючи весь комплекс патріотичних почуттів, ідей, переконань, традицій і звичаїв, патріотизм є однією з найбільш значущих, вічних цінностей суспільства, які впливають на всі сфери його життєдіяльності. Як найважливіше духовне надбання особистості, він характеризує її громадянську зрілість і виявляється в її активній діяльності самореалізації заради її блага. Патріотизм уособлює любов до своєї Батьківщини, нерозривність з її історією, культурою, досягненнями й проблемами. Він слугує одним із факторів розвитку суспільства, атрибутів його життєздатності, забезпечує згуртування різних соціальних, національних, релігійних та інших груп співвітчизників, що особливо виразно виявляється під час виникнення зовнішніх викликів або загроз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Добролюбов Н. А. Собрание починений: в 9 т. / Н. А. Добролюбов. – М. – Л. – 1962. – Т. 3. – 265 с.
2. Златоструй: Древняя Русь X–XIII вв. : сборник / сост. А. Г. Кузьмина и др. – М. : Молодая гвардия, 1990. – 303 с.

3. Франко І. Вибрані твори : у 3 т. / Іван Франко. – Київ, 1973. – Т. 1. – 192 с.
 4. Арсеньев А. С. Философские основания понимания личности / А. С. Арсеньев. – М. : Академия, 2001. – 540 с.
 5. Артюхова И. С. Ценности и воспитание / И. С. Артюхова // Педагогика. – 1999. – № 4. – С. 117–120.
 6. Джандильдин Н. Д. Природа национальной психологии / Н. Д. Джандильдин. – Алма-Ата : Казахстан, 1971. – 304 с.
 7. Бердяев Н. А. Самопознание / А. Н. Бердяев. – М. : АСТ, 2010. – 448 с.
-